

¹⁰ Медведев А.Ф. Оружие Великого Новгорода // МИА. – 1959. – № 65. – С. 121 – 191.

¹¹ Монгайт А.Л. Старая Рязань // МИА. – 1955. – № 49. – 225 с

¹² Никольская Т.Н. Военное дело в городах земли вятичей (по материалам древнерусского Серенска) // КСИА. – 1974. – Вып. 139. – С. 23–29.

¹³ Юра Р.О. Древний Колодяжин // АП УРСР. – 1962. – Т. 12. – С. 117. – Табл. 1, 5.

¹⁴ Мезенцева Г.Г. Древноруське місто Родень. Княжа Гора. – К.: Вид-во Київськ. ун-ту, 1968. – 183 с.

¹⁵ Медведев А.Ф. Оружие Великого Новгорода // МИА. – 1959. – № 65. – С. 121–191.

¹⁶ Гончаров В.К. Райковецкое городище – К.: Наукова думка, 1950. – 149 с.

¹⁷ Гуревич Ф.Д. Древний Новгородок – Л.: Наука, 1981. – 162 с.

¹⁸ Зверуго Я.Г. Древний Волковыск. – Минск: Наука и техника, 1985. – 139 с.

¹⁹ Загорюльский Э.М. Возникновение Минска. – Минск: Издательство БГУ им. В.И. Ленина, 1982. – 358 с.

²⁰ Пивоваров С. В. Середньовічне населення межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра (XI – перша половина XIII ст.). – Чернівці, 2006. – 236 с.

Ключевые слова: Брюссельская хроника, поход русов, император Василий II .

O.Fylypchuk

Some Observations on the Chronicon Bruxellense

The Chronicon Bruxellense (anonymous Greek-language chronicle) has containing unique information about first attack of a fleet of Rus' on Constantinople. The present article identifies the original composition of the structure of the chronicle, his historical notes assigned to the reign of every emperor of third part. Special attention is given to the some sources of the Chronicon Bruxellense. The author argues that the dates of the attack a fleet of Rus' (on June 18, 860) were art of compilation technique of the late redactor of the chronicle.

Key words: Chronicon Bruxellense, attack of Rus', Basil II.

У 1894 р. бельгійський вчений Франц Кюмон опублікував знайдений ним *codex* 11376 Королівської бібліотеки Брюсселя, який датується кінцем XIII ст¹. Більшу частину рукопису займає *Синопсис* Костянтина Манассі та *Хронографія* патріарха Никифора. Текст, який починається на fol. 155 і завершується на fol. 165, отримав цілком умовну назву – *Брюссельська хроніка*². Її жанр близький до так званих малих візантійських хронік, де спостерігаємо список правителів із зазначенням часу їх правління та інколи окремих подій, які відбулися у цей час. Хроніку можна умовно розділити на декілька частин: список римських імператорів, візантійські імператори до кінця аморійської династії, імператори македонської династії до імператора Романа III Аргіра³.

У другій частині, зокрема у пасажі про правління Михаїла III (843-867) хроніст згадує похід русів на Константинополь. Утім, на відміну від інших візантійських історичних творів, він наводить повне датування цього походу – 18 червня 860 р⁴. Така обставина одразу ж визначила надзвичайну важливість *Брюссельської хроніки* серед нечисельних джерел з ранньої історії Русі. Її повідомлення дозволило свого часу припинити напрочуд тривалу дискусію про час першого походу русів на Константинополь⁵.

Наступні дослідження над *Брюссельською хронікою*, зокрема Андреаса Кюльцера та Петера Шрайнера дозволили з'ясувати можливе коло джерел хроніста. Особливо це стосується праці Андреаса Кюльцера, який детально зупинився на другій частині хроніки, у тому числі й на повідомленні про похід русів на Константинополь. Згідно з його спостереженнями, інформація про дату походу русів було взято із певної локальної хроніки, яка не дійшла до нашого часу, але була доступною для

УДК 94(477)«08»:355

© Олександр Филипчук
(Чернівці)

ДЕКІЛЬКА СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД БРЮССЕЛЬСЬКОЮ ХРОНІКОЮ

Брюссельська хроніка – єдиний середньовічний текст, який повідомляє повну дату нападу русів на Константинополь 18 червня 860 р. У цій статті пропонується перечитання структури хроніки, її джерел та особливостей написання. Автор дійшов до висновку, що дата нападу русів хроніки є результатом вмілої компіляції, а не словами сучасника.

Ключові слова: Брюссельська хроніка, похід русів, імператор Василій II.

А.Филипчук

Несколько наблюдений над Брюссельской хроникой

Брюссельская хроника – единственный средневековый текст, в котором сообщается полная дата нападения русов на Константинополь, 18 июня 860 г. В статье предлагается перечитать структуру хроники, ее источники и особенности написания. Автор пришел к выводу, что дата нападения русов хроники является результатом удачной компиляции, а не словами современника.

автора *Брюссельської хроніки*⁶. Такої ж думки й Петер Шрайнер, який додав, що це локальне джерело хроніст використовував до часу імператора Василя I⁷.

Якщо погодитися із цими припущеннями, доводиться враховувати декілька ймовірних шляхів використання інформації цієї локальної хроніки. Оскільки запис про похід русів у цьому джерелі належав безсумнівно сучаснику подій, то, відповідно, друга частина *Брюссельської хроніки* була написана у 860-х рр. З іншого боку, вже важче стверджувати про те, що ця локальна хроніка була доступна тому ж хроністу, який підготував третю частину хроніки, доведеної до 1030-х рр. Остання пропозиція вимагає більшого аніж це є допустимо припущення, що ця гіпотетична локальна хроніка була доступна для хроніста XI (?) ст., і оминула всіх без винятку візантійських авторів, котрі писали про перший похід русів. Зрештою, немає уповненості в іншому, а саме – що друга і третя частини хроніки, були написані у різний час. Петер Шрайнер, який наголошував саме на різночасовості роботи хроністів над другою і третьою частинами хроніки як аргумент навів лише певний структурний збій. Ім'я імператора Василя згадано як у статті про Михаїла III, так й приділено окреме місце на початку третьої частини⁸. Останнє дало підстави Петеру Шрайнеру вважати, що їх співправління згадано двічі і, таким чином, є цілком очевидним шов між двома частинами. Звідки, на його думку, «замітка про Русь» належить не редактору, який працював у XI ст., а відноситься до періоду безпосередньо імператора Михаїла III⁹.

Проте, як видається, цей «шов» не є очевидним. Враховуючи те, що текст дійшов до нас у пізньому рукописі, дві згадки про Василя цілком можуть відображати лише уважність пізнішого переписувача, який намагався з'єднати докупи частини хроніки, зокрема другу і третю. Коли друга частина хроніки стала предметом студії Андреаса Кюльцера, то третя (імператори македонської династії) залишається маловивченою.

У цій роботі спробуємо проаналізувати інформацію третьої частини хроніки, що дасть ймовірну можливість наблизитися до відповіді на декілька важливих питань: коли була написана хроніка, чому ж хроніст помістив пасаж про похід русів і якими джерелами він скористався?

Третя частина *Брюссельської хроніки* найменш об'ємна. Вона розпочинається із правління імператора Василя I і завершується на правлінні Романа Аргіра. Хроніст лише зрідка доповнює сухий перелік років правління імператорів, додаючи як коментар окремі подробиці, які можуть стосуватися походження імператора, його родинних стосунків щодо попереднього правителя:

μς'. Βασίλειος ἐκ Μακεδόνων μετὰ Μιχαὴλ ἔτος ἐν μῆνας δ' καὶ μόνος ἔτη ιθ' παρὰ ἡμέρας κδ'.

μζ'. Λέων ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἔτη κς' παρὰ ἡμέρας γ'.

μη'. Ἀλέξανδρος ὁ αὐτάδελφος αὐτοῦ ἔτος ἐν ἡμέρας κδ'.

μθ'. Κωνσταντῖνος υἱὸς Λέοντος ὁ Πορφυρογέννητος σὺν τῇ μητρὶ αὐτοῦ ἔτη ε' οὗτος δὲ ἐστὶν ὁ γεννηθεὶς ἐκ τῆς γυναίκος Λέοντος τοῦ Σοφοῦ.

ν'. Ῥωμανὸς σὺν Κωνσταντίνῳ τῷ ἑαυτοῦ γαμβρῷ ἔτη κς'.

να'. Κωνσταντῖνος σὺν τῷ υἱῷ αὐτοῦ Ῥωμανῷ ἔτη ιε' παρὰ ἡμέρας κς'.

νβ'. Ῥωμανὸς ὁ υἱὸς Κωνσταντίνου ἔτη γ' μῆνας γ'.¹⁰

Із наведеного фрагмента бачимо, що доповнення як таке з боку хроніста мало місце лише у випадку з імператором Константином VII. Для нього, мабуть, було важливим згадати його порфірородне походження, зауваживши при цьому, четвертий шлюб імператора Лева VI Мудрого. Ця дражлива тема сімейного життя Лева VI вимагала свого часу від імператора Константина VII постійно апелювати до свого порфірородного походження.

Для правління Никифора II Фоки хроніст вважає за потрібне згадати обставини його смерті:

νγ'. Νικηφόρος ὁ Φωκᾶς ἔτη ς' μῆνας γ' ἡμέρας κς' ὅς καὶ ἐσφάγη ἐν τῷ παλατίῳ ἔσωθεν τοῦ κοιτῶνος αὐτοῦ.

νδ'. Ἰωάννης ὁ Τζιμισχῆς ὁ τὸν Νικηφόρον ἀνελὼν ἔτη ς' ἡμέρας λ'.¹¹

Його слова про вбивство імператора у його ж спальні потребують пояснення. Марно гадати, чому хроніст вирішив зазначити з-поміж інших лише смерть Никифора, – через її жахливість, безпечність імператора або ж інші, малозрозумілі для нас причини. Оскільки оповідь про смерть імператора Никифора являлася дуже популярним сюжетом візантійської історіографії, її відлуння у *Брюссельській хроніці* могло бути викликане декількома можливостями, а саме: хроніст міг знайти у своїх джерелах детальну розповідь про вбивство імператора Никифора або ж він міг скористатися усними переказами. Останнє припущення дуже залежить від часу, коли саме писав хроніст. Зрештою, понівечене тіло імператора Никифора було забрано зі спальні і виставлено на загал, де його міг спостерігати кожен¹². Тому усні оповіді про смерть імператора безперечно включали інформацію про те, що його було вбито у власній спальні. Неспротив вбивцям імператора становив основу для культу Никифора, що мало не призвів до його канонізації¹³. Попри її невдачу, оповідь про імператора Никифора була популярна й набагато пізніше. Свідченням чого повісті про його вбивство,

які напрочуд насичені фольклорними сюжетами¹⁴. Не виключено, що хроніст у залежності від часу своєї роботи над текстом міг скористатися й ними.

Завершується третя частина іменами імператорів Василя II, Константина VIII та Романа III Аргіра:

νε'. Βασίλειος ὁ νέος ὁ Βουλγαρκοτόνος πορφυρογέννητος καὶ τροπαιοῦχος, φιλοπόλεμος ὦν καὶ φιλόχρυσος, πολλὰ κατεργασάμενος κατὰ τοῦ Βουλγάρων ἔθνους ἔτι δὲ καὶ κατὰ ἐτέρων πολλῶν τροπαῖα καὶ νίκας βασιλεύει σὺν Κωνσταντίνῳ αὐτοῦ ἔτη ν'.

«Василій молодший, Болгаробійця народжений у порфірі, переможець, любитель війни і багатства, здобув багато тріумфів і перемог над болгарським народом та багатьма іншими, правив разом із своїм братом Константином більше 50-ти років».

νς'. Κωνσταντῖνος μόνος ἔτη τρία.

νζ'. Ῥωμανὸς ὁ τούτου γαμβρὸς ὁ λεγόμενος παρωνύμως Ἀργυρόπουλος χρηστὸς τοῖς ἡθεσι καὶ σοφὸς τῷ λόγῳ ἔτη ε' μῆνας ε'.

Як бачимо, правлінню Василя II хроніст приділив найбільше місця. Серед епітетів, якими він наділяє імператора, є й «порфірородний» (πορφυρογέννητος) і «переможець» (τροπαιοῦχος), а його пристрасть до війни і багатства отримує важливе пояснення: імператор здобув багато трофеїв над різними народами. Зокрема, над болгарами. Звідки хроніст називає імператора Василя II – болгаробійцею (Βουλγαρκοτόνος). Слово Βουλγαρκοτόνος щодо Василя II не вживають автори XI-середини XII ст. Михаїл Пселл, Михаїл Аталіат та Анна Комнін зазначають виключно «порфірородний», а епітет «болгаробійця» зазначений у списку поховань імператорів, які вміщені у *Патрія* та *De cerimoniis*¹⁶. Згідно дослідження Пола Стефенсона, який спеціально зупинився на появі слова Βουλγαρκοτόνος у візантійській літературі, «болгаробійця» *Патрія=De cerimoniis* являється пізньою припискою, зробленою можливо у другій половині XIII ст.¹⁷. Першим візантійським автором, який вживає слово Βουλγαρκοτόνος був Никита Хоніат, а вслід за ним Николай Месаріт та інші¹⁸. Як стверджує Пол Стефенсон до 1261 р. легенда про імператора Василя була встановлена: більшість із авторів, які писали свої тексти після середини XIII ст. називають Василя «болгаробійцею»¹⁹.

Як же бути із повідомленням *Брюссельської хроніки*? Чому хроніка передає поняття, які, як видається, отримали популярність значно пізніше, ніж час написання хроніки? У такому разі хроніка являється першим візантійським твором, де зустрічається ідентифікація імператора Василя як «болгаробійці», або ж вона написана (проредагована) значно пізніше, ніж це пропонується вважати у

літературі. Не викликає сумніву те, що слово «болгаробійця» актуалізували візантійсько-болгарські війни останньої третини XII ст.²⁰. Виглядає малоймовірним у світлі мовчання вищезгаданих візантійських авторів, що у середині XI ст. воно мало вже усталене вживання у візантійській літературі²¹. Це змушує нас відкинути першу із можливостей і перейти до інших, а саме – третя частина *Брюссельської хроніки* являє собою текст не другої третини XI ст., а написана значно пізніше, ближче до кінця XII ст. та інакше, хроніка написана у другій третині XI ст. і містить пізніші інтерполяції до яких й слід віднести іменування Василя II «болгаробійцею». Чи лише «болгаробійця» є пізньою інтерполяцією?

Похід русів – єдина подія із правління імператора Михаїла III, яку зазначив автор *Брюссельської хроніки*. Після обов'язкової для вибраного ним жанру вказівки часу правління та співправління, хроніст переходить до нападу русів:

με' Μιχαὴλ υἱὸς Θεοφίλου σὺν τῇ μητρὶ αὐτοῦ Θεοδώρα ἔτη δ', καὶ μόνος ἔτη ι', καὶ σὺν Βασιλείῳ ἔτος ἔτος ἓν μῆνας δ' ἐπὶ τῆς αὐτοῦ βασιλείας μηνὶ Ἰουνίῳ ιη', η', ἔτους ζεξή', τῷ ε' ἔτει τῆς ἐπικρατείας αὐτοῦ ἦλθον Ῥῶς σὺν ναυσὶ διακοσίαις, οἱ διὰ πρεσβειῶν τῆς πανυμνήτου Θεοτόκου κατεκυριεύθησαν ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν καὶ κατὰ κράτος ἠττήθησάν τε καὶ ἠφανίσθησαν. («Михаїл, син Феοфіла – 4 роки з своєю матір' Феодорою, 10 років один, рік і 4 місяці з Василієм. У його правління, 18 числа червня місяця, 8 [індикту] в 6368 року, у 5 рік його правління прийшли роси на 200 кораблях, які проханнями Всехвальної Богородиці були християнами підкорені, повністю переможені і знищені»)²².

Окрім повної дати події, хроніст, на жаль, не вказує багато подробиць. Серед останніх можна виокремити його увагу до кількості кораблів русів, а також до фіналу їх кампанії. Згідно з його словами, руси були повністю розбиті і знищені. Наскільки такий опис походу русів *Брюссельської хроніки* співпадає з іншими візантійськими текстами про цю подію? У різних списках групи хронік Симеона Логофета, як й у *Брюссельській хроніці*, йдеться про 200 кораблів русів²³. Прикметно, що цієї інформації не має у хроніці, включеній до праці Продовжувача Феοφана²⁴. Немає її також в інших, пізніх хронографічних повідомленнях²⁵. Слова *Брюссельської хроніки* про допомогу Богородиці також знаходять відголос у тексті Симеона Логофета. Якщо у ньому читаємо про бурю, яка завдяки заступництву Богородиці несподівано знялася у морі і потопила кораблі русів, то хроніст нічого не говорить про бурю, а зауважує лише повне знищення русів як таких. Зрештою, у Симеона Логофета частина русів, хоча й невелика, повертається додому²⁶. Текст Симеона Логофета являв-

ся важливим джерелом знань більшості пізніших візантійських авторів, які писали про похід русів.

Чим був автор *БХ* одним з них? Звичайно, його подробиць опису походу не вистачає, щоби однозначно дати відповідь на це запитання. Однак те, що *БХ* не подає інших подробиць, окрім тих, які читаються також й у Симеона Логофета, повинно особливо насторожувати. Більш того, у *БХ* йдеться про повний розгром русів. Незважаючи на глорифікацію війни з русами, інші візантійські автори, у тому числі й сучасники подій, такі як патріарх Фотій, нічого не говорять про повне винищення війська русів. Таке уявлення *БХ* цілком узгоджується із думкою про пізній час написання хроніки. У результаті чого в цілому успішний похід русів хроніст перетворив у катастрофу. Якщо ж запис про похід русів зроблений хроністом зі слів Симеона Логофета, що, як бачимо, цілком можливо, то звідки ж він запозичив повну дату походу, якої звісно немає у цьому джерелі? Враховуючи, що ця повна дата являється унікальною для всього тексту *БХ*, тоді малоімовірним виглядає припущення про її походження із хроніки, яка не дійшла до наших днів.

Вже знаючи про відносно пізнє походження *БХ*, наявності там понять пізнішого часу, не виключено, що повна дата нападу русів належить до групи останніх. Її наявність свідчить не про хроніку, звідки вона була започена, а про компіляторський хист хроніста, котрий вирахував дату походу русів, випередивши таким чином наукові дискусії модерного часу.

¹ Anecdota Bruxellensia, I. Chroniques byzantines du manuscrit 11376, ed. par Franz Cumont (Gand, 1894), 7-15 (опис рукопису). Нове кодикологічне дослідження рукопису: Andreas Külzer, «Studien zum Chronicon Bruxellense», Byz. LXI (1991), 417-420, виправлення до видання Кюмона, 425.

² Anecdota Bruxellensia, 16-34 (текст).

³ Anecdota Bruxellensia, 16-18.10 (перша частина), 18.12-33.21 (друга частина), 34.1-23 (третя частина). Про жанр малих візантійських хронік див. Peter Schreiner, Die Byzantinischen Kleinchroniken (Wien, 1977) [CFBH, XII/2], Bd. 2., 27-52.

⁴ Anecdota Bruxellensia, 33.15-21.

⁵ Carl de Boor, «Der Angriff der Rhos auf Byzanz», BZ 4 (1895), 445-466; детальний бібліографічний огляд дискусії див. Кузенков П.В. Поход 860 г. на Константинополь и первое крещение Руси в средневековых письменных источниках, Древнейшие государства Восточной Европы. 2000. М., 2003. С. 8-12.

⁶ Andreas Külzer, «Studien zum Chronicon Bruxellense», 428-447, про напад русів, 446-447.

⁷ Петер Шрайнер, Miscellanea byzantino-russica, BV. 1991. Т.52. С. 152; Peter Schreiner, «Ein wiederaufgefundener Text der Narratio de Russorum conversione und einige Bemerkungen zur Christianisierung der Russen in byzantinischen Quellen», Byzantinobulgarica 5 (1978), 297-303; передрук: Peter Schreiner, Studia Byzantino-Bulgarica (Wien, 1986), 3-9.

⁸ Anecdota Bruxellensia, 33.15-16-34.1.

⁹ Петер Шрайнер, Miscellanea byzantino-russica, BV. 1991. Т.52. С. 152.

¹⁰ Anecdota Bruxellensia, 34.1-11.

¹¹ Anecdota Bruxellensia, 34.12-15.

¹² Leonis Diaconi, 90-92; Michaelis Pselli, Historia Syntomos, 104-105.

¹³ Иванов С.А. Несколько замечаний о византийском контексте Борисоглебского культа, Борисо-Глебский сборник. Collectanea Borisoglebica, под ред. К. Цукермана (Paris, 2009), 355-364.

¹⁴ Сырку П. Византийская повесть об убиении императора Никифора Фоки. СПб, 1883.

¹⁵ Anecdota Bruxellensia, 34.16-23.

¹⁶ Michael Psellos, Chronographie, I, 76; Michaelis Attaliotae, Historia, 229; Annae Comnenae, Alexias, 162; De cerimoniis, 642-646.

¹⁷ Paul Stephenson, The Legend of Basil the Bulgar-Slayer (Cambridge, 2003), 77-80.

¹⁸ Nicetae Choniatae historiae, 368; G. Downey, «Nikolaos Mesarites: description of the Church of the Holy Apostles at Constantinople», Transactions of the American Philosophical Society, 47/6 (1957), 892.

¹⁹ Paul Stephenson, The Legend of Basil the Bulgar-Slayer, 95.

²⁰ Paul Stephenson, The Legend of Basil the Bulgar-Slayer, 90-92.

²¹ На користь цього може свідчити лише вживання слова Βουλγαρκοτόνος у списку поховань імператорів у De cerimoniis.

²² Anecdota Bruxellensia, 33.15-21.

²³ Symeonis magistri et logothetae chronicon, ed. S. Wahlgren (Berlin-New York, 2006) [CFBH, 44/1], 245-247.

²⁴ Theophanes continuatus, 196.6-15.

²⁵ Ioannis Scyl., 107.

²⁶ Symeonis magistri et logothetae chronicon, 247.

УДК 94(477.83)«16»

© Лілія Дробіна
(Чернівці)

ПОСЕРЕДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ АДАМА КИСІЛЯ В УКРАЇНСЬКО- ПОЛЬСЬКИХ СТОСУНКАХ

У статті простежується діяльність єдиного українського православного сенатора Речі Посполитої, шляхтича Адама Кисіля у розв'язанні українсько-польських відносин у період загострення релігійних і станових суперечок під час визвольної боротьби середини XVII ст.

Ключові слова: шляхта, визвольна боротьба, Б.Хмельницький, А.Кисіль, посольство, козаки, Річ Посполита.